

Prikazi

HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE U 19. I 20. STOLJEĆU

(Badurina, Lada; Pranjković, Ivo. 2022. *Jezičnopovijesni ogledi*. Alfa. Zagreb. 313 str.)

Knjiga *Jezičnopovijesni ogledi* nastala je u okviru projekta Sveučilišta u Rijeci (uniri-human-18-13-1140), a objavljena je uz novčanu potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. Obaseže 313 stranica te sadržava 24 priloga većinom objavljenih u različitim publikacijama, kako u časopisima i zbornicima tako i u specijaliziranim monografijama. Tematizira povijest hrvatskoga jezika i jezikoslovlja u 19. i 20. stoljeću s osobitim osvrtom na pojedine jezikoslovce iz spomenutoga razdoblja.

U uvodnome dijelu pod naslovom *Temeljne osobitosti hrvatske jezične povijesti* Ivo Pranjković, govoreći o fenomenu glagoljaštva, napominje da su Hrvati jedini katolički europski narod čija se najranija pismenost zasnivala na jeziku koji nije bio latinski, već staroslavenski. Osim toga, napominje da su se nakon liturgijskih spisa vrlo rano počela javljati i raznolika svjetovna djela, ali i da već u 11. stoljeću počinje prodor elemenata narodnoga jezika. Kao drugu važnu činjenicu navodi i regionalizam, odnosno rascijepljenost hrvatskih krajeva na sedam država što će za posljedicu imati razvoj pismenosti i književnosti na čak četirima različitim idiomima: na staroslavenskom, čakavskom, štokavskom i kajkavskom. Kako je hrvatska jezična povijest obilježena tronarječnošću i tropismenošću, tako će se i latinica u Hrvata javiti relativno kasno, dok će tek sredinom 18. stoljeća doći do njezine potpune prevlasti. Autor napominje da će hrvatsku jezičnu povijest dodatno zakomplicirati odnos između hrvatskoga i srpskoga jezika tridesetih godina 19. stoljeća. Iako se Hrvati ne razlikuju od tzv. malih naroda, njihova je jezična povijest umnogome netipična, zaključuje Pranjković.

Drugo se poglavlje, pod naslovom *Hrvatski jezik u 19. stoljeću*, tematski nastavlja na prvo. Pranjković u njemu donosi najvažnija jezikoslovna djela pričem

na kraju pridodaje i bibliografiju jezikoslovnih djela objavljenih u 19. stoljeću. Autor je 19. stoljeće podijelio na nekoliko razdoblja. U prvome razdoblju od leksikografa spominje Joakima Stullija i Josipa Voltića, a od gramatika onu Franje Marie Appendinija, Šime Starčevića te Ignjata Alojzija Brlića. Drugim razdobljem smatra ilirski preporod kada se rješavaju neka grafijska pitanja. Osim Ljudevita Gaja spominje i prve ilirske gramatike, kako onu Vjekoslava Babukića tako i gramatiku Antuna Mažuranića. Od pedesetih godina započinje treće razdoblje koje je obilježeno borbom pojedinih filoloških škola: zagrebačke koja je slijedila koncept iliraca, riječke, zadarske i filološke škole hrvatskih vukovaca. Autor nam donosi pregled važnijih jezikoslovnih djela uz zaključak da su kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježeni potpunom prevlašću hrvatskih vukovaca pri čem će učenja ostalih filoloških škola pasti u zaborav.

Sljedeći prilog proučavanju jezične povijesti istoimenoga autora nosi naslov *Filološke škole i hrvatski standardni jezik u drugoj polovici 19. stoljeća*. Nakon kraćega pregleda polemika između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca toga vremena, autor donosi pregled svih četiriju filoloških škola, njihovih predstavnika, zagovornika, jezičnih osobitosti i važnijih jezikoslovnih djela prikazujući zorno sukob u zagovaranju različitih tipova štokavštine: onoga arhaičnijega s puno čakavskih elemenata i staroslavenizama ili pak starijega s elementima čakavštine i kajkavštine, ali i novije štokavštine ikavskoga tipa.

Lada Badurina autorica je priloga naslovljena *Hrvatski slovopis i pravopis u 19. stoljeću*. Članak je tematski podijeljen na dva dijela, a nakon članka donosi se bibliografija slovopisnih i pravopisnih izdanja. Prvi dio tematizira slovopis u 19. stoljeću. Budući da je u ranijim razdobljima hrvatske pismenosti vladala slovopisna neujednačenost, od 17. stoljeća supostoje kajkavski (na zapadu i sjeveru) i dalmatinski slovopis (na jugu), kojima će se od 18. stoljeća pridružiti još i slavonski slovopis koji je svojevrsna kombinacija slovopisnih rješenja hrvatskoga sjevera, odnosno zapada i juga. Autorica pritom donosi tablični prikaz načina bilježenja odabranih hrvatskih fonema svih triju slovopisa te važnije činjenice o Gajevoj reformi latiničke grafije. U drugome dijelu članka donosi se pregled pravopisnih prilika u 19. stoljeću. Zaključivši da su sporenja oko pravopisa (nepravodno i nepotrebno) poprimila simboličko značenje implicirajući na neke političke stavove i opredjeljenja, Badurina napominje da nema pravopisa zasnovana

isključivo na fonološkome ili pak na morfonološkome načelu jer svaki pravopis uspostavlja specifičan omjer oboga.

Slijedi prilog pod naslovom *Babukićevo stavkoslovje* u kojemu Pranjković donosi opis sintaktičkoga ustrojstva hrvatskoga jezika u *Ilirskoj slovnici* Vjekoslava Babukića iz 1854. godine. Osim toga, pozornost je posvećena definicijama pojedinih sintaktičkih pojavnosti te gramatičkom nazivlju koje se uspoređuje s nazivljem u *Skladnji ilirskoga jezika* Adolfa Vebera Tkalčevića iz 1859. godine. Autor na dvije stranice na kraju članka donosi tablični prikaz Babukićeva gramatičkoga nazivlja i današnjega ekvivalentnog termina.

Na Pranjkovićev se članak nadovezuje Badurinin prilog o Babukićevu pravopisu pod naslovom *Vjekoslav Babukić i pravopis*. U prilogu se donose glavne značajke Babukićeve metodologije pravopisnoga normiranja. Potaknut ilirskim političkim programom, Babukić piše morfonološki (etimološki ili korijenski) pravopis, a bavio se problematikom rastavljanja riječi na slogove, pisanjem velikoga početnog slova i interpunkcijom. Imajući na umu da su slovopisna i pravopisna pitanja ilircima bila od iznimne važnosti, a kako je kontekst u kojemu su se ona rješavala bio u najmanju ruku složen (s jedne strane žestoki su protivnici ilircima bili zagovornici slavonske i dalmatinske slovopisne prakse, a s druge Karadžićevi sljedbenici), ne čudi stoga što je Babukić svojom gramatikom iznova i argumentirano nastojao osnažiti ilirsku slovopisnu i pravopisnu koncepciju.

O Šulekovu lingvističkome nazivlju raspravlja se u prilogu pod naslovom *Šulekova standardnojezična koncepcija na primjeru lingvističkoga nazivlja* u kojem Badurina razmatra za koje je strane termine Šulek u *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenog nazivlja* pronašao zamjene te kakav je odnos prema tim riječima donijelo 20. stoljeće. Za razliku od (očekivano) rijetkih primjera iz narodnih govora, najfrekventniji su izrazi iz drugih slavenskih jezika od kojih je najviše bohemizama, a zastupljen je i velik broj novotvorbi. Autorica donosi i tabličnu usporedbu Šulekova jezikoslovnoga nazivlja te priručnika iz 20. stoljeća (Brozova, Boranićeva i *Hrvatskoga pravopisa* iz 1944. i 1994. godine) zaključivši da se Šulekove „metodološke zasade jasno naziru i u suvremenoj hrvatskoj standardnojezičnoj koncepciji” (str. 89).

Istomu tematskomu slijedu može se pridodati i Badurinin članak *Još jedno čitanje Šulekove rasprave* O hrvatskom lučbenom nazivlju gdje Šulek donosi hr-

vatsko kemijsko nazivlje. Metodološki se Šulekov postupak sastoji od riječi iz narodnoga govora, potom od riječi iz slavenskih jezika, a zatim se stvaraju nove riječi u skladu s tvorbenim mogućnostima hrvatskoga jezika. Strana se riječ zadržava u slučajevima kada Šulek ne nalazi adekvatne zamjene.

O Šuleku se raspravlja i u članku *Bogoslav Šulek* i Vienac u kojem Badurina donosi osvrt na sedam Šulekovih priloga objavljenih u spomenutom časopisu od 1871. do 1891. godine. Tematski su podijeljeni u dvije skupine: prilozi tematiziraju popularizaciju pojedinih znanstvenih dostignuća i spoznaja ili donose portrete uglednih hrvatskih iliraca (Stanka Vraza i Ljudevita Gaja). Potkrepljujući tvrdnju da se u navedenim člancima Šulek ponajbolje predstavlja kao leksikograf, autorica donosi niz Šulekovih hrvatskih naziva za osnovne pojmove pojedinih struka čime se želi doprinijeti razvitku hrvatske znanosti (primjerice *usov/lavina*, *tarnica/vagon*, *podrov/tunel*, *pokus/experiment*, *vodiči* ili *poluvodiči/Leiter* i sl.). Autorica zaključno navodi da je prilozi u *Viencu* Šulek poučavao, ali i širio izražajne mogućnosti hrvatskoga jezika.

Pranjković je autor priloga naslovljena *Šulek i Trnski*. Budući da Ivan Trnski (1819. – 1910.) ima zasluga i za standardizaciju hrvatskoga jezika, članak govori o suradnji Bogoslava Šuleka i Ivana Trnskoga te o prinosima Ivana Trnskoga standardizaciji hrvatskoga jezika. Surađujući na Šulekovim rječnicima, Trnski je sabrao veći broj riječi i izričaja (npr. *kolovozina/kolotečina*, *pridržaljka/Geländerbaum/Handstange* i *strieka/Milchstraße*, odnosno *kumova slama*, predloživši Šuleku da ih uvrsti u svoje rječnike, kako u *Němačko-hrvatski rěčnik* (1860.) tako i u *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik* (1874. – 1875.). Autor zaključuje da je Trnski odigrao važnu ulogu u borbi protiv germanizama i u leksičkom obogaćivanju hrvatskoga jezika u drugoj polovici 19. stoljeća.

Ivan Trnski tema je i idućega Pranjkovićeva priloga pod naslovom *Prinosi Ivana Trnskoga standardizaciji hrvatskoga jezika* u kojem se donosi detaljniji prikaz riječi protiv čije se uporabe oštro buni Trnski (primjerice protiv se uporabi glagolskih imenica od svršenih glagola, npr. *spasenje*, *oduševljenje*, *umirenje* i sl.), dok se, s druge strane, zalaže primjerice za uporabu imenica na *-aj* (*opravdaj*, *umnožaj*) i *-ik* (*smrtnik*, *nestašnik*), pridjeva na *-iv* (*dočekljiv*, *ganljiv*, *ganutljiv*) i na *-it* (*otresit*, *ubojit*) te priloga na *-ce* ili *-ice* (*poskokce*, *bjelodanice*).

Marcel Kušar: skica za portret naslov je idućega Badurininog članka u kojem se u sedam poglavlja donose važnije informacije o Kušarovoj biografiji (1858. – 1940.), a potom i o bibliografiji pri čemu doznajemo, primjerice, da se Kušar zalagao za jednoslovna/jednografska rješenja, ali i da je bio zagovornik fonološke koncepcije. Iako najčešće spominjan kao autor pravopisne studije *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga*, autorica se u radu dotiče i Kušarovih polemika, dijalektoloških radova, radova iz područja književnosti, ali i narodnoga blaga koje je marno sakupljao i objavio. Osim toga, Kušar je kao gimnazijski profesor, potaknut potrebama pedagoškoga rada, objavio i vježbenicu, ali i čitanke. Članku je pridodan i izbor iz Kušarove bibliografije.

Tematski je srodan Pranjkovićev i Badurinin članak *O manje poznatoj polemici Marcela Kušara* u kojem se raspravlja o Kušarovim jezikoslovnim stavovima i stilskim značajkama u, doduše, nepotpisanoj polemici *Dubrovčani, jesu li Hrvati?* Zaključno se navodi da je prilog dostatan da se potvrdi teza o Kušarovu autorstvu nepotpisanoga izdanja, kao i da se potvrdi Kušarov polemički temperament.

Maretićev jezikoslovni rad tematizira sljedeći Pranjkovićev članak pod naslovom *Tomo Maretić kao gramatičar*. Imajući na umu mladogramatičarsku metodologiju prema kojoj je poželjno da standardni jezik bude što bliži idomu koji se uzima za osnovicu kako bi bila što manja artificijelna konstrukcija, ne čudi stoga da se Maretić ograničio na jezik narodnih umotvorina s novoštokavskoga područja. U radu se analizira gramatološki pristup u Maretićevoj *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899.) s obzirom na vrste riječi, a donose se i neka Maretićeva pojedinačna opisna rješenja.

Slijedi Pranjkovićev i Badurinin rad *Jezično savjetništvo hrvatskih vukovaca*. U razmatranje su u prilogu uzeta djela Ivana Broza, Luke Zore, Vatroslava Rožića, Nikole Andrića i Tome Maretića (čija se bibliografija donosi na kraju članka). Kao jedna od značajki navodi se osobit tip jezičnoga purizma – tzv. štokavski purizam. Od Maretićevih se značajki navodi već prije spomenuta naklonjenost narodnim, folklornim riječima, zatim načelna nesklonost spram nekih složenica (naročito onih tvorenih prema njemačkom ili češkom uzoru, primjerice *vadičep*, *vatrogasac*), nesklonost leksemima iz čakavskoga ili kajkavskoga, ali i prednost pred stranim riječima u odnosu na dijalektizme. Andrićeva sklonost narodnomu govoru nije neuobičajena, a ono po čemu se njegov pristup razlikuje od Rožićeva

i Maretićeva jest pozivanje na konkretne jezične pogreške uočene u tekstovima hrvatskih novinara i književnika.

Pranjковиć analizira devet priloga koji sadržavaju književne obznane pojedinih jezikoslovnih djela nastalih između 1848. godine i kraja 19. stoljeća, a objavljenih u *Viencu* između 1879. i 1901. godine u članku naslovljenu *Hrvatski jezikoslovci u Viencu*. U radu je vidljivo da se u svim uredništvima *Vienca* uvelike vodilo računa o jezikoslovnoj problematici, a napose o, u to doba, aktualnim pitanjima kao što su pitanja pravopisa, puristička pitanja, pitanja odnosa između pojedinih filoloških škola i slično.

Niz Pranjkovićevih radova nastavlja se prilogom *Hrvatska jezičnopolitička situacija u prvoj polovici 20. stoljeća* u kojem se donose važnije jezičnopolitičke činjenice u doba dominacije hrvatskih vukovaca kao što su: jačanje pokreta jugoslavenske orijentacije, a samim time i jačanje duha jezičnoga unitarizma, što će za posljedicu imati „jugoslaveniziranje” imena naseljenih mjesta i prezimena njemačkoga ili mađarskoga podrijetla. Vidovdanskim ustavom iz 1921. godine nastupa razdoblje vrlo grube centralizacije jezika čime će jezična unitarizacija zahvatiti i područje pravopisa. Jezičnopolitička se situacija bitno mijenja od 1934. nakon atentata na kralja Aleksandra, a nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. godine počinje se prakticirati rigidni direktivni tip jezične politike. Međutim, već u novoj, federativnoj Jugoslaviji dolazi do ponovnoga hrvatsko-srpskog jezičnog i pravopisnog približavanja.

Pranjkovićev tekst naslovljen *Hrvatski jezik od godine 1945. do kraja 20. stoljeća* prikaz je jezične i jezikoslovne situacije koja se odvija kroz pet razdoblja: avnojsko, vrijeme novosadskoga sastanka i zajedničkoga pravopisa, vrijeme Deklaracije i hrvatskoga proljeća, vrijeme od ustavnih amandmana do devedesetih godina te devedesete godine. U prvim trima razdobljima iščitavaju se prijepori između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca koji se s vremenom produbljuju, dok su stvaranjem samostalne i suverene države stvoreni uvjeti za slobodan razvoj hrvatskoga jezika i jezična istraživanja.

U radu *Polemike o hrvatskome jeziku u 20. stoljeću*, čije su autorice Lada Badurina i Nikolina Palašić, na odabranom se korpusu donose, prema kronološkome kriteriju u kombinaciji s tematskim, važnije značajke dvadesetostoljetnih polemika. Autorice se dotiču među ostalim Stjepana Ivšića, Nikole Andrića, Tome

Maretića i ostalih polemičara, a članak je podijeljen s obzirom na tematiku (primjerice sporovi oko jezikoslovnih priručnika, polemike o rodbinskoj nazivlju, polemike o provedbi novosadskih zaključaka i sl.). Zaključno autorice ističu argumentacijske postupke u polemikama, ali i važnost polemike u znanosti. Kraj je rada rezerviran za bibliografiju polemikā o hrvatskoj jeziku.

Pod naslovom *Hrvatski pravopis u 20. stoljeću* nalazi se Badurinin rad kojim se nakon kraćega uvoda donosi tablični prikaz glavnih hrvatskih pravopisnih izdanja objavljenih u 20. stoljeću i poredanih kronološkim slijedom. Iako objavljen 1892. godine, Brozov pravopis svoje mjesto u prikazu duguje činjenici što je uvelike usmjerio pravopisna događanja u prvim desetljećima 20. stoljeća i time utro put našoj današnjoj pravopisnoj normi. Nadalje, uspoređujući opis pravopisa prema kriteriju utvrđivanja omjera između fonološkoga i morfološkoga načela u njemu, autorica polazi od činjenice da je u hrvatskoj pravopisnoj tradiciji prisutno više otklona spram morfonološkoga pravopisnog načela, dok je srpski pravopis dosljednije fonološki pa su u pokušaju uklanjanja tih razlika popuštanja uvijek pretežala na hrvatsku stranu. Navedenu činjenicu autorica potkrepljuje tabličnim prikazom u kojem je ilustriran primjer pisanja riječi u kojima se na morfemskoj granici zvučni fonem /d/ našao u kontaktu s jednim od bezvučnih fonema – /s/, /š/, /c/, /č/ ili /ć/. Iz tablice je razvidno da se rješenja u Belićevu pravopisu umnogome razlikuju od onih u hrvatskim pravopisima. U radu se analizira još nekoliko pravopisnih pitanja (primjerice interpunkcijska norma, sastavljeno i nesastavljeno pisanje) ilustriranih također u tabličnim prikazima. Bibliografija hrvatskih pravopisa navedena je na kraju priloga.

Lada Badurina i Ivo Pranjković autori su članka *Hrvatski pravopisni kompleks: Novi Sad i hrvatski pravopis danas*. U članku se donosi pregled važnijih društveno-političkih činjenica počevši od kraja 19. stoljeća do danas i kontekst u kojem nastaje, kako prva pravopisna knjiga u današnjem smislu te riječi (Brozov *Hrvatski pravopis* iz 1892. godine) tako i ostale nakon nje. Osim toga, u članku se uspoređuje temeljna struktura pojedinih pravopisnih knjiga, ali samo njihovi uvodni dijelovi u kojima su prikazana pravopisna pravila. Razmatra se i u kojoj je mjeri novosadski pravopis otklon od hrvatske tradicije te koliko je utjecao na kasnije promjene hrvatske pravopisne norme.

O Stjepanu Ivšiću, „jednom od najboljih i najsvestranijih hrvatskih filologa”, govori Pranjkovićev prilog naslovljen *Stjepan Ivšić i suvremeni hrvatski jezik* u

kojem se na tri stranice donosi pregled njegovih važnijih jezikoslovnih djela (na pose dijalektološki prinosi), a u članku se nešto opširnije komentiraju Ivšićevi stavovi o hrvatskome pravopisu izneseni u raspravama *Etimologija i fonetika u našem pravopisu* te *Naš izgovor kroz rime*. Iz članka se doznaje da se Ivšić zalagao za fonološki pravopis prema dvama načelima: treba se pisati samo ono što ima funkcionalnu vrijednost i treba pisati glasove koji se stvarno izgovaraju.

Zadnja su dva rada knjige rezervirana za Pranjkovićeve priloge o Ljudevitu Jonkeu. U prvome se članku pod naslovom *Ljudevit Jonke: skica za portret* donose važnije činjenice iz životopisa Ljudevita Jonkea (1907. – 1979.), „jednoga od najvažnijih hrvatskih jezikoslovaca kroatističkoga usmjerenja u drugoj polovici 20. stoljeća”. Osim toga, donose se i važniji podatci iz jezikoslovčeve bibliografije s osobitim naglaskom na Jonkeov stručno-društveno-politički angažman u vezi s novosadskim pravopisom. Na kraju se članka nalazi izbor iz bibliografije Ljudevita Jonkea.

Posljednji članak nosi naslov *Ljudevit Jonke i devetnaesto stoljeće*. U njemu se razmatraju glavna strujanja u 19. stoljeću te eventualni razlozi nekih preokreta koji su bitno utjecali na razvoj hrvatskoga jezičnog standarda. Zaključno, Pranjković navodi da kraj 19. stoljeća ne treba doživljavati kao neočekivan lom jedne zamisli pred naletom druge. Potvrđuje i polazišne teze s početka članka, što je dokazao i sâm Jonke, a to je da današnji hrvatski standardni jezik nije temeljen na prvotnoj ilirskoj koncepciji književnoga jezika te da hrvatski vukovci ne napuštaju u svemu ni one ilirske teze, a te će teze poslije razvijati i drugi jezikoslovci poput, primjerice, Zlatka Vincea, Dalibora Brozovića i Radoslava Katičića.

Knjiga završava popisom izvora i literature, bibliografskom napomenom koja sadržava podatke gdje je većina priloga uvrštenih u knjigu već prije objavljena te kazalom imena. Budući da su recenzenti knjige akademik Stjepan Damjanović i prof. dr. Branka Tafra, na samu se kraju nalaze izvatici iz recenzijā i bilješka o autorima.

Badurinina i Pranjkovićeve knjige *Jezičnopovijesni ogleđi* u 24 priloga donosi bitnije odgovore na pitanja o standardizaciji hrvatskoga jezika u 19. stoljeću, o jezičnopolitičkoj situaciji u prvoj polovici 19. stoljeća, nepoznate činjenice o važnijim hrvatskim jezikoslovcima (primjerice o Vjekoslavu Babukiću, Bogoslavu

Šuleku, Marcelu Kušaru, Tomi Maretiću, Stjepanu Ivšiću, Ljudevitu Jonkeu), ali i poglavlja o polemikama i filološkim školama u drugoj polovici 19. stoljeća. Posebno su zanimljiva poglavlja koja se bave pravopisnom problematikom jer donose odgovore na mnoga pravopisna pitanja, a donoseći faktografski pregled jezičnopovijesnih činjenica upotpunjuju pritom sliku razvojnoga puta hrvatske pravopisne norme u današnjem smislu riječi.

Budući da su stoljeća o kojima se govori u ovoj knjizi od presudne važnosti za suvremeni hrvatski jezični standard, spomenuta je knjiga i vrijedan prinos osvjetljavanju brojnih nedoumica i suvremenih jezikoslovnih sporenja, ali i poticaj daljnjemu proučavanju standardoloških tema. Tablični prikazi svojom preglednošću doprinose lakšem praćenju sadržaja, kao i jasno oblikovane teze i zaključci pa zaključno valja autorski dvojac pohvaliti ne samo na tematskoj i sadržajnoj razini već i na metodološkoj.